

Forskningsetikk

Et magasin fra De nasjonale forskningsetiske komiteene

NR. 3 • Oktober 2019 • 19. årgang

Heyerdahls **arv** skaper **hodebry**

▶ UiOs vitenskapsombud på plass

▶ Leger *måtte* delta i forskning

▶ Opprør mot omstridte hårtester

Forfedre på avveie

I museer verden rundt finnes arkeologiske gjenstander og skjelettmateriale som stammer fra ekspedisjoner eller plyndringer i andre stater og samfunn. Hvordan skal forskere forholde seg til dette materialet?

Forsiden viser Heyerdahl med noen av skulpturene han tok med fra Påskeøya i 1956. Mesteparten av materialet fra Heyerdahls to Påskeøya-ekspedisjoner befinner seg på Kon-Tiki Museet. 12 av hodeskallene han hentet hjem, er oppbevart ved Universitetet i Oslo.

Nå har Kon-Tiki Museet inngått en såkalt repatrieringsavtale med chilenske myndigheter. Mange av de arkeologiske gjenstandene og de menneskelige levningene skal leveres tilbake til Påskeøya.

Til Morgenbladet sier museumsdirektør Martin Biehl at repatriering generelt sett er en anerkjennelse fra museer i dag om at de tar avstand fra tidligere tiders innsamlingsstrategier.

Heyerdahls arv

Også i et forsknings-etisk perspektiv er det relevant å stille spørsmål ved materiale fra en slik kontekst. Var uthenting gjort i overenskomst med lokalbefolkningen? Og hva sier berørte personer eller grupper i dag om forskning på materialet?

Gammelt skjelettmateriale kan gi svar på interessante spørsmål, men andre hensyn kan veie tyngre.

I Forskningsetikk kan du lese om en gruppe forskere ved Universitetet i Oslo som sitter på beinprøver fra Påskeøya som de tror kan være med og gjenopprette Thor Heyerdahls ære. Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget) maner til forsiktighet.

Tvunget inn i forskning

Samtykke er et aktuelt spørsmål også når myndigheter og offentlig forvaltning engasjerer seg i forskning. Den Nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap (NESH) roper nå varsku om manglende kompetanse på personvern og forskningsetikk i forvaltningen.

To saker komiteen nylig har behandlet, dreier seg om utlevering av sensitive data fra Elevundersøkelsen til bruk i forskning, og om leger som ble pålagt å delta i et forskningsprosjekt i regi av NAV. Deltagelsen fikk alvorlige følger for én av legene.

Komiteen mener slike saker bidrar til å sette tilliten til hele den uavhengige forskningen på spill.

Til Forskningsetikk medgir NAV at det ble gjort feil i prosjektet, og etaten er nå i ferd med å etablere et eget etisk rammeverk for gjennomføring av forskningsprosjekt. Flere bør føle seg kallet til å ta tak i utfordringene NESH påpeker, og helst før grenser blir tråkket over.

Elin Fugelsnes

Elin Fugelsnes, redaktør

De nasjonale
FORSKNINGSETISKE
KOMITEENE

De nasjonale forskningsetiske komiteene får sitt mandat fra Kunnskapsdepartementet. Komitesystemet er hjemlet i Lov om organisering av forskningsetisk arbeid – forskningsetikkloven.

Organisasjonen er et frittstående, uavhengig organ for forskningsetiske spørsmål og gransking av uredelighet innen forskning på alle fagområder. En av oppgavene er å stimulere til debatt om saker som har betydning for forskersamfunnet og befolkningen generelt.

ISSN 1502-6353

FORSKNINGSETIKK

Utgiv av De nasjonale forskningsetiske komiteene
Kongens gate 14
01 53 Oslo
www.etikkom.no

I REDAKSJONEN

Elin Fugelsnes, redaktør,
elin.fugelsnes@etikkom.no
Telefon: 922 85 230

Kristin S. Grønli, frilanser,
kristinsg@gmail.com

Lars Kluge, frilanser,
lars.vislie.kluge@gmail.com

Asle O. Rønning, frilanser,
asle.o.ronning@gmail.com

Hannah M. Sandvik, førstekonsulent,
hannah.monsrud.sandvik@etikkom.no

Det redaksjonelle arbeidet ble avsluttet 23. september 2019.

ABONNEMENT

Abonnement er gratis og bestilles på:
ab@etikkom.no eller
telefon 23 31 83 00

DESIGN: oktanoslo.no

TRYKK: RKGrafisk AS

OPPLAG: 3 750 eksemplarer

FORSIDEBILDE:

Kon-Tiki Museet

Forskningsetikk er medlem av Fagpressen. Redaksjonen arbeider etter Redaktørplakaten og pressens etiske regelverk, Vær Varsom-plakaten.

Fagpressen F

Foto: Aftenposten / Scanpix

Foto: Shutterstock

Foto: Sjalag Behmer Vold

INNHOOLD

- 4 Ropar varsku om forskning i forvaltninga
- 6 Lege mista jobben etter forskningsprosjekt
- 8 – Tvilsam utlevering av elevdata
- 10 Vil gjerne være megler, men ikke skriftestol
- 12 Skaller fra Heyerdahl-ekspedisjon skaper splid
- 19 Bokomtale: Personlig og praktisk om kvalitativ metode
- 20 Forskningsetisk historie: Fratatt barna etter tester som ikke holdt mål
- 23 Stipendiaten: Trygghet, respekt og rom for kritikk
- 24 Sett og hørt
- 26 Kommentar: Dilemma for geologen – angsten for å ropa «ulv, ulv»

FØLG FORSKNINGSETIKK

Følg oss på Facebook: www.facebook.com/Denasjonaleforskningsetiskekomiteene
Følg oss på Twitter: <http://twitter.com/forskningsetikk>

Ropar varsku om forskning i forvaltinga

Myndigheiter og offentlege etatar manglar kunnskap om forskingsetikk. Det har allereie gitt alvorlege følger. No átvarar etisk komité.

Tekst: Kristin S. Grønli

NAV ønskte å pålegge allmennlegar og deira langtidssjukemelde pasientar å ta del i forskning – utan å måtte innhente samtykke. For å gi etaten lov til dette, laga Arbeids- og sosialdepartementet rett og slett berre ei eiga forskrift for prosjektet, det vil seie ei rettsleg bindande regulering.

Dette er forskingsdeltaking «under tvang», uttaler Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Både NAV og Arbeids- og sosialdepartementet får sterk kritikk.

Ikkje armlengds avstand

Personopplysningslova og forvaltingslova opnar for at data til statistikk, arkivformål og forskning kan samlast inn utan samtykke dersom innsamlinga har heimel i forskrift. NESH meiner likevel det er svært uheldig at departementet lagar ei eiga forskrift på den måten det er gjort i samband med NAV-prosjektet.

Forskrifta kom på plass utan offentleg høyring, og kun for å heimle eitt enkelt forsøk som var knytt til ei politisk målsetting om å redusere sjukefråværet.

Komiteen meiner denne bruken av forskrift bryt med idealet om ein «armlengds avstand» mellom politikk, forvaltning og forskning. Den reiser også spørsmål om forskinga sin integritet og

sjølvstende – føresetnader for tilliten folk flest har til både forskinga og kunnskapsbasert politikktutvikling meir generelt.

Uklare skiljeliner

Kritikken er å finne i ei av to ferske fråsegnar frå NESH. Begge set fokus på problema som kan oppstå når myndigheiter og offentlege etatar er involverte i forskning utan å ta tilstrekkeleg høgde for forskingsetikken.

Komiteen legg vekt på at problemstillinga ikkje berre handlar om omsynet til dei som blir bedt om å ta del i forskinga, men om tilliten til heile den uavhengige forskinga.

– Vi er uroa, og dette er å rekne for eit varsku, seier Elisabeth Staksrud, leiar for NESH.

– Mellom forskning, forvaltning og politikk må det vere tydelege skiljeliner. Desse er uklare no, og det er vi bekymra for. Det må vere klart kva som er forskning og kva som ikkje er det når forvaltinga bestiller og bruker kunnskap i politikktutforming, seier Vidar Enebak, sekretariatsleiar for NESH.

Aukande press

Politikk og forvaltning skal i stadig større grad vere forskings- eller kunnskapsbasert. Forskingssamarbeid mellom myndigheiter og forskarar blir vanlegare. Myndigheitene kan ha stor kontroll: Dei

bestiller forskning – og dei samlar inn, deler ut og styrer kven som får tilgang til forskingsdata.

«NESH er bekymra for at offentlege etatar som i aukande grad er involverte i forskings- og utviklingsprosjekt, ikkje har tilstrekkeleg kompetanse om personvern og forskingsetikk», skriv komiteen.

For NESH representerer dei nye fråsegnene siste utvikling i ei lengre rekke saker. At problemstillingane dukkar opp oftare, tyder på at utviklinga set forskinga under aukande press.

«Samarbeid blir fort samrøre når det er uklarheit omkring omgrep, roller og ansvar. Det legg unødvendig press på forskarane sin integritet og sjølvstende. Det kan hindre utvikling av relevant kunnskap på feltet. Det kan svekke tilliten til oppdrags- og samarbeidsprosjekt. Det kan ha negative konsekvensar for sikkerheita, personvernet og integriteten til forskingsdeltakarane.»

Kan svekke tilliten

– Det er vanskeleg å ha oversikt over omfanget av problemet, men som den eine saka viser: alvorsgraden kan vere høg for forskingsdeltakarane som blir ramma, seier komitéleiar Staksrud.

I ei tilsynssak mot ein fastlege vart data frå nemnde NAV-prosjekt som legen sjølv var forskingseltakar i, gjort tilgjengeleg for NAV Kontroll. Legen mista retten til

å praktisere for trygda si rekning (sjå eiga sak).

No vil NESH ha ein diskusjon om kor mykje ansvar myndigheiter og offentlege etatar har for å sikre ansvarleg forsking i prosjekt dei er involverte i. Det gjeld enten dei er forskingsbestillarar, datainnsamlarar eller dataforvaltarar.

– Må ha rutinar og kompetanse

NESH meiner nemleg at etatane ikkje kan overlata ansvaret for forskingsetikken til forskarane og forskingsinstitusjonane aleine, men må ta sin del av ansvaret.

– Dei må ha gode rutinar og tilstrekkeleg kompetanse om både personvern og forskingsetikk for å sikre integriteten til forskinga og deltakarane, seier Enebak.

Komiteen ønsker difor å løfte diskusjonen om forskingsetikk opp i forvaltingsleddet.

– Alle aktørane som er involvert i desse ulike formene for samarbeid må vere klar over at forskingsetikken finst, og at dei har eit ansvar for den. Korleis dette ansvaret bør fordelast er uklart, og NESH er bekymra for dette, seier Enebak.

Juss og etikk

Dei fleste forventar at myndigheiter og etatar opererer innanfor det juridiske rammeverket, men det er ikkje nok på forskingsfeltet. Lovleg forsking treng ikkje vere ansvarleg forsking.

Forskingsetikken går ofte lenger enn lovverket, som i vernet av den personlege integriteten og fridomen til forskingsdeltakarane.

– For eksempel handlar samtykke i forskning om meir enn samtykke til behandling av personopplysningar etter personopplysningslova. Det dreier seg om ein forskingsetisk relasjon der forskaren spør forskingsdeltakarane om det er greitt å forske på dei. Dette handlar om tillit, konfidensialitet, respekt og vern av integritet, seier Enebak.

Snarvegar til samtykke

Lovverket kan som nemnt opne for å gjennomføre eit forskingsprosjekt utan å innhente samtykke. Då må lovheimel eller forskrift ligge til grunn. I loven sine auge er slike prosjekt likestilte med prosjekt der samtykke er innhenta.

– Etisk sett er dei derimot veldig ulike, spesielt dersom det er myndigheiter som står for datainnsamlinga og samtykke ikkje blir innhenta. Då blir dette ein maktrelasjon, og forskingsdeltakarane blir tvinga til å ta del, seier Enebak.

NESH ønsker å vere føre var med ei åtvaring mot å bruke forskrifter i forvaltinga for å omgå eller sleppe å ta omsyn til forskingsetikken i prosjekt som er knytt til kunnskapsbasert politikk- og forvaltingsutvikling.

– Det er viktig å unngå at forvaltinga

lagar snarvegar for å omgå det informerte samtykket, seier Staksrud.

Bladet Forskningsetikk har sendt ei rekke spørsmål til Arbeids- og sosialdepartementet om denne saka. Seniorrådgjevar Gro Ørsal opplyser at departementet ikkje ønsker å svare.

– Departementet er kjent med fråsegnane frå NESH og har saka til vurdering, skriv ho i ein e-post. ■

– På agendaen har NESH lenge hatt diskusjonar om kva for eit etisk ansvar som kviler på dei ulike aktørane i forskning – spesielt oppdragsgjevarar som finansierer forskning, seier NESH-leiar Elisabeth Staksrud. Foto: Calle Huth

– Vi burde tenkt på at legane også var forskingsdeltakarar, seier forskar Silje Mæland i NORCE, som var leiari for forskingsprosjektet.
Foto: NORCE

Lege mista jobben etter forskingsprosjekt

Ein norsk lege blei pålagt å vere med i forskingsprosjektet til NAV. Seinare brukte etaten data frå forskinga i ei tilsynssak mot legen, og i 2018 mista han retten til å praktisere for trygda si rekning.

Tekst: Kristin S. Grønli

For meg og min familie har dette vore ei oppleving med maktmisbruk og stigmatisering. Vi er redde, seier allmennlegen, som ikkje ønsker å stå fram med namn.

Både legen og fleire av vedkomande sine pasientar måtte ta del i NAV sitt forskingsprosjekt «Forsøk med ny medisinsk vurdering». Verken legar eller pasientar blei spurde om å gi sitt samtykke til forskinga.

Pasientane var langtidssjukemelde, og forskinga skulle undersøke om ei vurdering frå ein annan lege kunne bidra til å få dei raskare tilbake i jobb. Prosjektet omfatta rundt 1 000 pasientar og eit ukjent tal legar.

– Dette har vore vanskeleg for pasientane mine også. Oppfatninga er at NAV har brukt deira forskingsdata i ei sak mot

meg, og at det har fått alvorlege konsekvensar. Pasientane har opplevd det som eit overtramp, seier legen.

Det var NAV Kontroll som fekk tilgang til forskingsdata i samband med tilsynssaka. NAV Kontroll skal mellom anna avdekke misbruk av ytingar frå NAV. I utdraget frå tilsynsvedtaket blir fleire opplysingar frå forskinga gjengitt, mellom anna pasientane sine helseopplysningar.

Meldt til Datatilsynet

Legen tok kontakt med De nasjonale forskningsetiske komiteene med ønske om vurdering av mogelege brot på anerkjende forskningsetiske normer. Etter behandling i Nasjonalt utvalg for granskning av uredelighet i forskning (Granskingsutvalget) blei saka sendt vidare til Den nasjonale forskningsetiske komité for

samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).

«Det forskningsetiske ansvaret for å informere og kravet om at samtykke skal vere informert, fritt og uttrykkeleg, er ikkje tilstrekkeleg teke hand om», skriv NESH i si ferske fråsegn.

– Dessutan er det forskjell på forskning og etterforskning, og det svekker tilliten til forskning og forskarar om dette ikkje er krystallklart. Er det forskning, då gjeld sjølvsgatt forskningsetikken, seier NESH-leiari Elisabeth Staksrud til Forskningsetikk.

Både Granskingsutvalget og NESH meiner det er grunnlag for å vurdere om NAV har følgd personopplysingslova. Begge instansane har meldt saka til Datatilsynet, som framleis har saka til behandling.

Legen seier at han også har meldt saka til politiet.

– Ikkje enkelt

Forskinga blei utført av Uni Research Helse (no NORCE) på oppdrag fra NAV i perioden 2015-2018. Etaten tilsette sjølvi legar for å gjennomføre den nye medisinske vurderinga av om arbeidsevna til pasientane var nedsett, og om tiltak sett i verk av fastlege var passande og tilstrekkelege.

Silje Mæland er forskar i NORCE og var prosjektleiari for oppdraget som forskarane utførte for NAV.

– Dette har ikkje vore eit enkelt landskap å manøvrere i for oss forskarar, og eg meiner dette er eit felt det er veldig viktig å nøste opp i, seier ho.

Mæland fortel at det var krevjande å prøve å skilje forvaltinga frå forskinga og forsøket frå forskingsprosjektet. Ho fortel også om tidspress.

Etikkarbeidet stoppa opp

Et anna problem var NAV sin manglande kunnskap om forskningsetikk.

– Ja, eg kan stadfeste at det var utfordrande. Her har forskingsmiljøet ein jobb å gjere framover, saman med forvaltinga – når vi skal inn i slike samarbeidsprosjekt, seier ho.

Mæland stussa mellom anna over spørsmålet om lova ligg over etikken eller etikken over lova.

– Min klare bodskap inn i prosessen var at forskningsetikken alltid gjeld i tillegg til lova for oss forskarar, seier ho.

Ifølge Mæland opplevde forskarane at prosessane med etiske vurderingar stoppa opp så fort forskrifta kom på plass.

– Det var ein utfordrande situasjon, seier ho.

– Ikkje forskning

I si fråsegn går NESH ganske langt i å støtte forskarane. NAV hadde det overordna ansvaret, men forskarane hadde likevel eit medansvar. Dei får mellom anna kritikk for å ikkje gjere forskningsetiske

vurderingar knytt til fastlegane som forsøkspersonar.

– For meg var dette den største overraskinga i fråsegnen frå NESH. Poenget er veldig relevant. Dette var noko vi aldri diskuterte i forskargruppa, seier Mæland.

NAV har fram til no hevda at fastlegane ikkje var del av forsøket. NESH meiner det er urovekkande. Prosjektet undersøkte om dei nye legane ga ei anna vurdering av sjukmeldingsgrad enn fastlegane. Slik NESH forstår det, var det altså i hovudsak fastlegane som var gjenstand for forskinga, ikkje pasientane.

NAV har også hevda at den kvantitative datainnsamlinga frå forsøket ikkje var forskning, men at forskarane sine egne kvalitative undersøkingar var det. Dette i motsetnad til både Granskingsutvalet, NESH og forskarane i prosjektet, som alle meiner at begge deler var forskning.

No har NAV endra oppfatning, både av om legane faktisk tok del som forskingsdeltakarar og om den kvantitative delen av forsøket var forskning eller ikkje (sjå underartikkel). ■

Heilomvending frå NAV

– Etter å ha sett på dette på nytt, meiner vi at heile prosjektet «Ny medisinsk vurdering» var forskning, og at fastlegane heilt klart var forskingsdeltakarar, seier kunnskapsdirektør Yngvar Åsholt i NAV.

Han medgir at det var fleire punkt i saka som NAV ikkje hadde tenkt grundig nok gjennom, og at det blei gjort feil. Mellom anna understrekar han at forskingsdata om dei nye medisinske vurderingane frå dei NAV-tilsette legane aldri skulle vore tilgjengeleg for NAV Kontroll.

Åsholt stadfestar også at andre aktørar i NAV-systemet feilaktig har hatt tilgang til desse opplysningane. Han er ikkje kjend med at dei er brukt i andre konkrete saker.

– Men eg kan ikkje garantere det, seier han. Når det gjeld tilsynssaka mot legen som var forskingsdeltakar, framhevar han at data frå prosjektet berre var ein liten del av grunnlaget for avgjersla til NAV Kontroll.

Vil ha eige etisk rammeverk

Åsholt fortel vidare at NAV er i gong med å etablere eit eige etisk rammeverk for gjennomføringa av forskingsprosjekt. – Vi er involverte i mange forskingsprosjekt i stor og liten skala. Vi vil at forskningsetiske omsyn skal gå inn som ein naturleg del av vanleg saksbehandling når vi set opp slike prosjekt, seier Åsholt.

Han trur mange av problema i den gjeldande saka kunne vore unngått dersom NAV hadde hatt på plass eit slikt rammeverk då prosjektet starta opp.

– NAV er ingen forskingsinstitusjon, men når vi vurderer korleis vi skal rigge forskingsprosjekt, er det forskningsetikken som skal trumfe alt det andre, seier Åsholt.

Yngvar Åsholt, kunnskapsdirektør i NAV. Foto: Ingar Ness

– Tvilsam utlevering av elevdata

Utdanningsdirektoratet har i fleire år gitt særleg sensitive og ikkje-anonyme data frå barn og unge vidare til forskarar. Samtykket frå barna har ikkje vore i samsvar med dei forskningsetiske normene.

Tekst: Kristin S. Grønli

Kvart år svarer norske skuleelevar på Elevundersøkelsen. For skulane er den obligatorisk å gjennomføre på 7. og 10. trinn og vidaregåande trinn 1. Undersøkinga legg opp til at elevar skal få seie si meining om læring og trivsel i skulen. Fordi det blir samla inn særleg sensitiv informasjon frå barn og unge, gjeld eit særskilt krav om varsemnd, presiserer Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) i ei ny fråsegn.

Utdanningsdirektoratet har sjølv slått fast at undersøkinga ikkje er anonym, sidan det er fare for indirekte identifisering.

Problematisk utlevering

Ulike forskarar, både i offentleg og privat sektor, har fått tilgang til data på individnivå over ei årrekke. Dette er problematisk, sidan samtykket som er innhenta frå barna ikkje er i samsvar med dei forskningsetiske normene.

– Kunnskapsdepartementet har gitt Utdanningsdirektoratet myndigheit til å fatte vedtak om utlevering av opplysingar til forskning etter ei konkret vurdering, etter forvaltningslova § 13 d, opplyser Kjersti Flåten, divisjonsdirektør i Utdanningsdirektoratet.

Forskarar må altså søke direktoratet om tilgang til rådata frå undersøkinga. Seier direktoratet ja, kan data bli utlevert frå det private selskapet Conexus, som er direktoratet sin databehandlar i dette

tilfellet. Forskarane må betale Conexus eit gebyr for dette.

«Frivillig»

Direktoratet legg vekt på at det er frivillig for elevane å ta del i Elevundersøkelsen. Dei kan nemleg krysse av for enten «godta» eller «avvis» etter å ha lest den innleiande informasjonen. NESH understrekar at informasjonen som blir gitt i forkant ikkje er tilstrekkeleg for eit informert samtykke i forskningsetisk forstand.

NESH meiner difor det er forskningsetisk problematisk å forske på dette materialet, spesielt på individnivå.

– Vi har hatt dialog med Datatilsynet om utforminga av informasjonsteksten til elevar og foreldre. Vi er opptekne av at utlevering til forskningsformål skal vere i tråd med personvernregelverket. Elevane, foreldra og skulene kan stole på at vi tek vare på personvernet til elevane på en god måte, seier Flåten.

Vurderer endringar i rutine

Dei siste åtte åra har Utdanningsdirektoratet sagt ja til rundt 20 søknader om utlevering av data frå Elevundersøkelsen til forskning.

Direktoratet har ein avtale med NTNU Samfunnsforskning om årlege analysar av undersøkinga. Direktoratet har også godkjent datautlevering til dei private selskapa Rambøll og LearnLab.

– Her har vi lagt til grunn ein vid definisjon av forskning. Vi har lagt vekt på

at aktørane jobbar på oppdrag frå skuleeigarar for å tilby verkty til lokal analyse og kvalitetsutvikling, seier Flåten.

Ho set pris på at NESH ser direktoratet i korta, og understrekar at direktoratet no er inne i ein dialog med etikkkomitéen.

– Vi har vore opptekne av å informere både elevar og foreldre om at data frå Elevundersøkelsen kan bli brukt til forskning, men det kan hende vi ikkje går langt nok, seier Flåten.

Ho seier også at direktoratet vil vurdere å gjere endringar i rutine for datainn-samling til Elevundersøkelsen. Ho vedgår dessutan at direktoratet kanskje bør diskutere forskningsetikk i større grad.

I Utdanningsdirektoratet ønsker vi å ta vår del av ansvaret for forskningsetikken på alvor, seier divisjonsdirektør Kjersti Flåten. Foto: Utdanningsdirektoratet

Kvart år svarer norske skuleelevar på spørsmål om læring og trivsel i Elevundersøkelsen.

Illustrasjonsfoto: Shutterstock

– Bør gjere data tilgjengeleg

Professor Thomas Dahl ved Institutt for Lærerutdanning ved NTNU var den som først tok kontakt med NESH og ba komiteen vurdere handteringa av data frå Elevundersøkelsen.

Han var i utgangspunktet ikkje opptekne av samtykket, men av det han oppfattar som omstendelege prosessar for å få tak i data. Han meiner Utdanningsdirektoratet si handtering av data frå Elevundersøkelsen ikkje er i samsvar med EU sitt direktiv om «Open access», som medfører eit ansvar for å gjere denne type data tilgjengelege for forskning.

Her får han støtte fra NESH. Komiteen anbefalar at Udir gjer data frå Elevundersøkelsen som allereie er brukt i forskning og utvikling, tilgjengeleg for andre forskarar for etterprøving og kritikk – automatisk og utan ekstra kostnader.

– Det er merkeleg at det skal ta så lang tid for meg å få ut data, når private aktørar får bruke dei i datasystem som dei sel til kommunar og fylkeskommunar, seier Dahl.

– Strenge rutinar for utlevering

– Vi behandlar ikkje private og offentlege forskingsmiljø ulikt. Vi har strenge rutinar for utlevering av data, og alle må gjennom den same søknadsprosessen, seier Flåten i Utdanningsdirektoratet.

NESH presiserer at lovtolkning ikkje er deira bord, men meiner det er uklart om Utdanningsdirektoratet har et rettsleg grunnlag for utlevering av personopplysingar til kunnskapsproduksjon som ikkje er forskning. NESH har anbefalt direktoratet å gå i dialog med Datatilsynet om dette.

Dahl fortel at han brukte eitt år på prosessen med direktoratet og Conexus då han fekk ut data frå Elevundersøkelsen første gong.

– Vurderte du å sjekke om data var innhenta på ein måte som var i samsvar med forskningsetiske normer?

– Nei, eg har teke for gitt at ein offentlig institusjon tek omsyn til lov og forskningsetiske retningslinjer, og at informert samtykke i tråd med forskningsetiske retningslinjer ligg til grunn, seier Dahl.

– Eg har stor forståing for at forskarar

går ut frå at data dei får frå oss, er innhenta på ein måte som er i tråd med forskningsetikken. All utlevering av data frå Elevundersøkelsen er innanfor lovverket, men vi vil gå i dialog med NESH om forskningsetikken, seier Flåten.

Risiko for svekt datakvalitet

Dahl trur ikkje han kan bruke data frå Elevundersøkelsen framover.

– Dei forskningsetiske krava må vere oppfylt. Dersom samtykket frå elevane ikkje er innanfor desse rammene, er det problematisk i seg sjølv. Då er det også stor risiko for at datakvaliteten er svekt, seier Dahl.

Han meiner det er større fare for at elevane svarer strategisk dersom dei ikkje har fått tydeleg informasjon om kva opplysingane frå undersøkinga skal brukast til. Han viser til den høge svarandelen for Elevundersøkelsen – på 90-95 prosent.

– Det kan følast som ei plikt å ta del, og det vil heilt klart påverke svara. Då vil ikkje datasetta ha forventna kvalitet, seier Dahl. ■

Vil gjerne være **megler**, men ikke **skriftestol**

Allerede før han formelt ble ansatt, hadde Universitet i Oslos første vitenskapsombud fått en rekke henvendelser. Knut Willem Ruyter gleder seg til å gi råd og megle, men vil ikke ende opp som skriftestol for angrende syndere.

Tekst: Asle Olav Rønning Foto: Skjalg Bøhmer Vold

Vitenskapsombudet er en styrking av det forsknings-etiske arbeidet ved landets største universitet. Ombudet skal være et lavterskeltilbud for vitenskapelig ansatte, og det skal være enkelt å ta kontakt.

Om noen har trodd at det ville bli lite å gjøre for det nye vitenskapsombudet, ser det ut til at de tar feil. Forskningsetikk møter Ruyter en drøy uke etter at han begynte i stillingen. Da har han allerede fått en rekke saker til behandling.

De første UiO-forskerne tok kontakt allerede i vår, umiddelbart etter at universitetsavisa Uniforum meldte at Ruyter hadde fått tilbud om stillingen, og før han en gang hadde rukket å si ja.

– Jeg tror behovet er veldig mye større enn det mange har sett eller kanskje har villet innrømme, sier Ruyter, som i august begynte i den nyopprettede stillingen som vitenskapsombud ved UiO.

Han kommer fra stillingen som avdelingsdirektør ved Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk, Sør-Øst-Norge (REK Sør-øst) og er professor II ved Det teologiske fakultet ved UiO. Tidligere har han arbeidet som sekretariatsleder i De nasjonale forskningsetiske komiteene.

Tror saker ikke kommer fram

Ombudet er et tillegg til det forsknings-etiske arbeidet som allerede gjøres på ulike nivåer på universitet, inkludert det sentrale redelighetsutvalget som behandler alvorlige brudd på anerkjente forsknings-etiske normer.

– Jeg tror det er mange forskningsetiske saker som ikke kommer fram fordi terskelen er høy og fordi det kan være uforutsigbart hva en slik sak fører til. Det kan være engstelse for at om man melder eller tar opp en slik sak, så kan det innebære veldig negative konsekvenser for den som melder, sier Ruyter.

Han forklarer at vitenskapsombudet skal være en kanal der forskere skal kunne henvende seg. Det gjelder enten de av ulike årsaker ikke kan eller vil ta opp saken i eget miljø, eller de har gjort det uten å få respons.

Forhistorien til vitenskapsombudet er lang og kronglete. Vedtaket om å opprette vitenskapsombud ved UiO ble gjort allerede i 2015, men det skulle altså ta nesten fire år før ideen ble virkeliggjort. En første utlysningssprosess i 2017 endte uten at noen ble ansatt. Mandatet til ombudet har også endret seg noe underveis.

I den endelige utformingen av mandatet

slås det fast at ombudet er uavhengig av linjeledelsen ved universitetet og ikke har rapporteringsplikt i enkeltsaker. Ombudet har heller ikke beslutningsmyndighet og kan ikke utføre eller iverksette granskinger.

Bekjente sine synder

Det vil være opp til den som rapporterer om et forhold, å bestemme den videre saksgangen. Man kan altså tenke seg at en forsker forteller ombudet om for eksempel fabrikkering av data, men ikke ønsker at opplysningene skal bringes videre eller at det skal gjøres noe med det.

– *Da får du et etisk dilemma?*

– Jeg gjør jo det. Da blir et ombud en skriftestol, sier Ruyter, og slår fast at det vil han ikke være.

Av egen erfaring vet han at dette ikke bare er en hypotetisk problemstilling.

– Jeg har opplevd, særlig da jeg var i REK, anonyme forskere som har ringt bare for å fortelle meg at de har gjort visse ting som de vet ikke er lov. De har da behov for å fortelle dette, men de kan si at jeg vet du ikke kan gjøre noe med det. Så det er noen som har glede av det og, sier han lettere oppgitt.

Knut W. Ruyter er det nye vitenskapsombudet ved Universitetet i Oslo. Han ser fram til blant annet å prøve seg i en konstruktiv rolle som megler i situasjoner der forskningsetikken settes på spissen.

Bare forskningsetikk, takk

Ifølge Ruyter kommer forskningsetiske konflikter ofte ikke alene. De kan komme i form av betente konflikter i et forskningsmiljø, der også andre forhold veves inn.

– *Er det en fare for at noe som hevdes å være en forskningsetisk konflikt egentlig er noe annet, som for eksempel personkonflikter?*

– Det er det lett å svare ja på. Man må sortere. Man kan si at for et redelighetsutvalg er en av de viktigste oppgavene noen ganger nettopp å skille mellom snørr og barter. Vi vet jo at det finnes folk som anklager andre for uredelighet nær sagt for å ta dem.

– *Og hvordan blir dette for et vitenskapsombud?*

– Et ombud kan støte på akkurat det samme. Det ville være helt naivt å tro at alle henvendelser er knyttet til rene forskningsetiske konflikter. Jeg antar at det også vil være knyttet til andre typer konflikter, som arbeidsrettslige konflikter, rene personkonflikter eller seksuelle forhold.

Vitenskapsombud ved UiO

Vitenskapsombudet ved Universitetet i Oslo (UiO) er en nyopprettet stilling som ifølge mandatet «skal gi råd og veiledning til vitenskapelige ansatte som befinner seg i en forskningsetisk problematisk situasjon».

Det er en uavhengig instans som ikke skal ha bindinger til institutter, fakulteter eller forskningsgrupper. Ombudet har ikke beslutningsmyndighet. Det kan fungere som megler i saker der det ligger til rette for det. Ombudet har taushetsplikt.

Vitenskapsombudet er tilbud til alle vitenskapelig ansatte og andre som arbeider med forskning. Studenter er ikke omfattet av ordningen.

Det skal dekke alle fakulteter og forskningsmiljøer ved UiO. Unntaket er Institutt for klinisk medisin, som har et eget forskningsombud i samarbeid med Oslo universitetssykehus og Akershus universitetssykehus (denne stillingen er i dag ubesatt).

Vitenskapsombudet skal rapportere til universitetsstyret, i form av en årlig rapport uten detaljer om enkeltsaker.

I en slik situasjon er det ombudets rolle å prøve ut sorterte de ulike sidene av konflikten. Vitenskapsombudet skal kun forholde seg til det forskningsetiske.

Etikkmeglere

Ruyter framstår med utpreget godt humør og har en smittende latter. Disse egenskapene kan komme godt med i jobben som vitenskapsombud.

Ved siden av å være en samtalepartner som kan gi veiledning og råd, ligger det også i mandatet at ombudet kan være en megler i konflikter som angår forskningsetikk. Forutsetningen vil være at alle parter er positive til megling.

Hensikten med dette vil være å prøve å løse saker på et tidlig tidspunkt. Det er særlig saker av mindre alvorlighetsgrad som kan egne seg til megling. Dette er den delen av stillingen som Ruyter gleder seg mest til.

– Det hadde vært veldig moro, om man kan bruke det ordet, å bidra til å megle eller løse konflikter, sier han. ■

På Påskeøya fikk Thor Heyerdahl tilgang til et titalls hemmelige huler der eierne oppbevarte gjenstander de anså som hellige. Her er Heyerdahl i hulen til Esteban Haoa sammen med Yvonne Heyerdahl. Foto: Kon-Tiki Museet

Skaller fra Heyerdahl-ekspedisjon skaper splid

I en eske med endelig destinasjon Påskeøya ligger 12 hodeskaller. Tre av dem har noen bittesmå hull innerst i øregangen. Disse nesten usynlige sporene etter forskningsaktivitet rommer store spørsmål om urfolks rettigheter og Thor Heyerdahls ettermæle.

Tekst: Elin Fugelsnes

Peru 28. april 1947: En balsaflåte med seks menn legger ut fra Callao i Peru. Målet er å nå Polynesia, et område med øyer og øygrupper i Stillehavet. Skipperen er 33 år gamle Thor Heyerdahl.

Ekspedisjonen er et resultat av en kontroversiell teori Heyerdahl har grunnnet på i ti år: Polynesia har ikke bare blitt befolket av mennesker fra vest, øygruppen har også blitt befolket av indianere fra Sør-Amerika. Teorien baserer Heyerdahl på arkeologiske funn, observasjoner av planteliv og havstrømmer og et sagn om indianerhøvdingen Kon-Tiki Viracocha. Ifølge sagnet seilte han fra Peru mot solnedgangen i vest på en stor flåte av balsatre.

Flere eksperter mener det er svært usannsynlig at ekspedisjonen vil nå målet, men etter 101 dager på sjøen grunnstøter Kon-Tiki-flåten på et korallrev ved Raroia i Polynesia. Thor Heyerdahl og hans mannskap har vist at sør-amerikanske indianere kunne ha kommet til øyene

i Stillehavet på flåter av balsa.

Senere lanserer Heyerdahl en teori om at amerikanske indianere var de første som bosatte seg på Påskeøya i Polynesia, verdens mest isolerte bebodde øy, 3700 kilometer fra nærmeste fastland, Chile.

Heyerdahls suksess med Kon-Tiki blir etterfulgt av massiv kritikk: Teoriene hans blir mer eller mindre slaktet av resten av forskningsverdenen. Når det gjelder Påskeøya er den rådende oppfatningen at de første innbyggerne kom fra Asia via andre øyer i Polynesia rundt år 1200, mens innfødte amerikanere kom etter at europeerne «oppdaget» øya i 1722.

Oslo, 9. september 2019: En SMS tikker inn til Forskningsetikk: «Jeg har mottatt din e-post. Jeg ringer deg i løpet av uken. Hilsen Erik Thorsby».

Thorsby er professor emeritus ved Immunologisk Institutt ved UiO og en av dem som har jobbet videre med Heyerdahls Påskeøya-teori. 70 år etter Kon-Tiki-ekspedisjonen er teorien

Foto: Carl Martin Nordby / Aftenposten / NTB scanpix

I blodprøver har Erik Thorsby tidligere gjort interessante funn om hvor de første innbyggerne på Páskeøya kom fra (t.v.). Nå vurderer forskergruppen hans om det er greit å forske på hodeskaller som Thor Heyerdahl brakte med seg til Norge fra øya, for å få sikrere svar. Til høyre er Thorsby foran en av de mange hellige hulene på Páskeøya

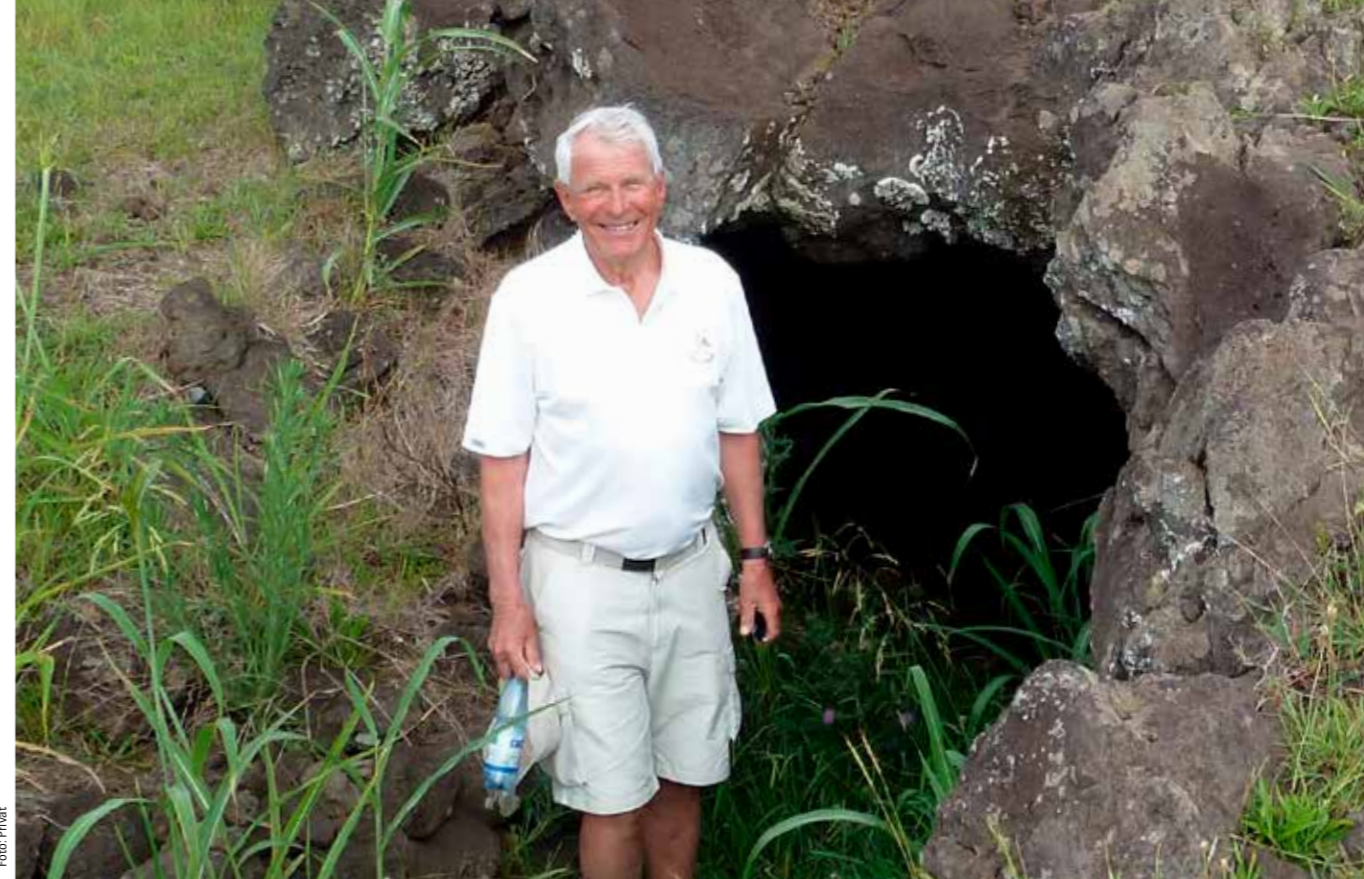

Foto: Privat

fortsatt ikke bekreftet.

Thorsby har hittil vært ordknapp når Forskningsetikk har tatt kontakt: «Vi er i gang med en prosess og ulike vurderinger, jeg kan ikke uttale meg om saken nå.»

Saken er kompleks og langvarig. I korte trekk handler den om noen etter hvert omdiskuterte «suvenerer» fra en av Thor Heyerdahls ekspedisjoner: hodeskaller hentet ut fra Páskeøya i 1955-56. Etter ett år med arkeologiske utgravninger på den avsidesliggende stillehavsøya, var det ikke bare hundrevis av hulestein, skulpturer og andre kulturelle gjenstander i lasten til ekspedisjonsskipet M/S Bjelland. Til Norge brakte Heyerdahl også hodeskaller og skjelettmateriale etter folk som levde på øya for flere hundre år siden.

Det aller meste befinner seg i dag hos Kon-Tiki Museet, men 12 av hodeskallene tilhører De Schreinerske samlinger ved Universitetet i Oslo (UiO).

Thorsby har tro på at DNA fremstilt fra små beinprøver fra skallene kan gi viktige svar om Páskeøyas urbefolkning. Men er det etisk forsvarlig å ta prøver av og forske på materialet? Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget), som gir forskningsetiske råd og anbefalinger, har helt siden den første henvendelsen fra Thorsby og hans forskningsgruppe i 2013

vært kritiske og tråkket på bremsen. Nå er det tegn på at forskernes tålmodighet har tatt slutt.

Páskeøya, 1971: Erik Thorsby ankommer Páskeøya med fly. Han vil lete etter genetiske spor etter innfødte amerikanere i dagens befolkning. Han samler inn blodprøver fra en nøye utvalgt gruppe på 69 øyboere og undersøker prøvene for noen molekyler, kalt HLA-molekyler. Hvilke varianter av molekylet hver enkelt har, kan si noe om arvematerialet deres – og dermed hvor de kommer fra.

Tilbake i Norge får ikke Thorsby de resultatene han ønsker. HLA-analysene gir ingen sikre spor etter innfødte amerikanere på Páskeøya.

Thorsby er framsynt og fryser ned blodprøvene. I 2006 har teknologien kommet langt nok: Han tiner opp blodprøvene, og denne gangen kan han gjøre DNA-undersøkelser og lete etter HLA-gener, ikke bare molekyler. Han får lønn for strevet. I enkelte av blodprøvene finnes varianter av HLA-genene som ellers bare finnes hos innfødte amerikanere. Gjennom kartlegging av slektskapsforhold og ulike genetiske analyser konkluderer Thorsby og hans medarbeidere med at innfødte amerikanere sannsynligvis kom til Páskeøya før europeerne.

Páskeøya, 2008: Det har gått 37 år siden Thorsbys første besøk på Páskeøya, og nå vender han tilbake. Han tar nye blodprøver, som viser seg å bekrefte funnene i blodprøvene fra 1971.

I 2012 etablerer han et samarbeide med den danske evolusjonsgenetikeren Eske Willerslev for å gjøre mer avanserte genetiske undersøkelser av prøvene. Også denne gangen finner Thorsby det han leter etter: Enkelte av gensekvensene i noen av blodprøvene er typiske for innfødte amerikanere. Resultatene viser også at noen innfødte amerikanere kan ha kommet til Páskeøya så tidlig som ca. 1340, det vil si rundt 100-150 år etter at polynesierne først bosatte seg på øya, men lenge før de europeiske oppdagerne kom.

Undersøkelsene vekker betydelig oppmerksomhet og blir sitert blant annet i tidsskriftet Science. Thorsby og kollegene har vist at Heyerdahl ikke tok helt feil. Likevel blir funnene kritisert: Skal forskerne virkelig kunne slå i bordet, holder det ikke med undersøkelser i blodprøver. Da trengs det DNA-undersøkelser fra gammelt skjelettmateriale som kan dateres til tiden før europeerne kom til Páskeøya, såkalt *ancient* DNA, aDNA. Den typen DNA som finnes i skjelettmaterialet Heyerdahl tok med seg.

Oslo, desember 2013: Forskningsgruppen til Thorsby får ikke den julegaven den hadde håpet på. I sitt svar på henvendelsen om hodeskallene skriver Skjelettutvalget at prosjektet har potensial til å gi interessante konklusjoner som vil kunne møtes med bred internasjonal interesse og engasjement.

Men utvalget har flere innvendinger, spesielt når det gjelder *proveniens*: Hva er omstendighetene rundt materialet og funnstedet? Implisitt: Tilegnet Heyerdahl seg hodeskallene på etisk vis?

Samtykke er et annet avgjørende punkt: Har forskningsgruppen gjennomført «adekvate tiltak» overfor den eller de aktørene som med rimelig sikkerhet kan sies å representere personene eller gruppene som levningene stammer fra?

I 1888 ble Páskeøya annektert av Chile, og øya har en trøblete historie knyttet til oppdagelsesreisende, kolonisering og ulike ekspedisjoner. Både mennesker og gjenstander har blitt fraktet bort fra øya på høyst tvilsomme måter, gjennom slaveri og plyndring.

«Materiale av usikkert opphav kan ha innebåret overgrep mot individer eller grupper», påpeker Skjelettutvalget.

I uttalelsen viser utvalget også til at det globalt foregår en rekke store repatrieringssaker, hvor grupper og befolkninger

ber om å få tilbake materiale som er blitt eksportert i samlings- og forskningsforbindelse. I en slik sammenheng bør man gjøre en grundig jobb for å avklare relevante spørsmål for man setter i gang prøvetaking eller forskning, understreker utvalget.

Mulm og mørke

I 2017 og 2018 tar forskningsgruppen opp saken med Skjelettutvalget igjen. Thorsby informerer om tiltak de har gjort for å finne ut av *proveniens*, og om støtte til sine undersøkelser fra det arkeologiske museet på Páskeøya (MAPSE) og Kon-Tiki Museet i Oslo.

Begge gangene er konklusjonen fra Skjelettutvalget den samme: Mye tyder på at Heyerdahl hentet ut hodeskallene uten lokalbefolkningens samtykke. Undersøkelsene bør ikke gjennomføres før forskningsgruppen har utredet spørsmålet om *proveniens* nærmere, og før en offisiell representant for lokalbefolkningen på Páskeøya gir sin tillatelse til at undersøkelser kan gjennomføres.

Utvalget trekker særlig fram en doktoravhandling om repatriering og gjenbegraving på Páskeøya. Den er skrevet av Jacinta Arthur ved University of California, Los Angeles (UCLA). I avhandlingen forklarer Jacinta, som selv

er fra Páskeøya, den svært sterke betydningen levninger har for de innfødte. Hun hevder forskere ikke har hatt forståelse for dette.

Arthur mener Heyerdahls ekspedisjon drev med «ukontrollerte innsamlingsaktiviteter». Fra Heyerdahls egne bøker refererer hun beskrivelser av hvordan ekspedisjonens medlemmer overtaler noen få innfødte til å avsløre hemmelige huler med hellig arvegods, hvordan de sniker seg rundt i mulm og mørke, og hule-eiernes frykt for lokalsamfunnets reaksjoner.

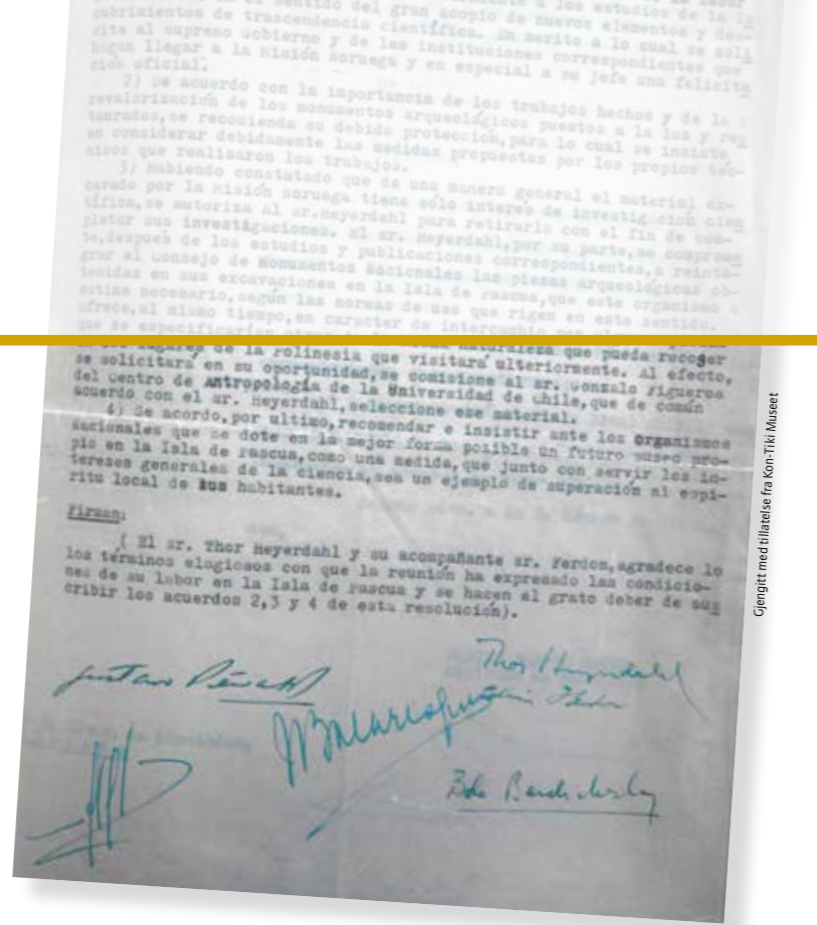
I boka «Aku-Aku. Páskeøyas hemmelighet» skriver Heyerdahl om en episode der noen innfødte har gått med på å hente hulestein til ham:

«Så kom natten da Analolas mor og Daniel Ika skulle snike seg til hulen. De kom slukøret tilbake neste morgen, (...) de slapp ikke ned til hulen; de hadde oppdaget et menneske som lå i Vai-tara-kai-ua hele natten. Og nøyaktig det samme gjentok seg neste natt. Da hadde de sett at den mystiske personen var gamle Timoteo. De hadde gjettest seg til at han hadde en annen hule der selv og lå og voktet inngangen, så ikke Kon-Tikis folk skulle finne den».

I en kontrakt fra 1956 (t.h.) gir chilenske myndigheter Thor Heyerdahl tillatelse til å ta med arkeologiske gjenstander fra Páskeøya til Norge. Nå skal Kon-Tiki Museet levere tilbake mange av gjenstandene som har vært oppbevart og utstilt ved museet, deriblant denne hodeskallen.

Gjengitt med tillatelse fra Kon-Tiki Museet

28. februar 2019: Media forteller at Kon-Tiki Museet har fått til en avtale med det chilenske kulturdepartementet om repatriering (tilbakeføring) av Heyerdahl-materiale fra Páskeøya-ekspedisjonen. Et viktig argument er en avtale om at materialet skulle leveres tilbake etter at vitenskapelige undersøkelser var gjort.

I utgangspunktet er det meste av materialet fra Páskeøya aktuelt for tilbakelevering, men det er de menneskelige levningene Kon-Tiki Museet ønsker å få levert tilbake raskest mulig.

Det er naturlig å tenke seg at hodeskallene ved De Schreinerske samlinger vil følge med på lasset.

7. mars 2019: Skjelettutvalget mottar en e-post fra Thorsby:

«Vi er også enige i at det er en svakhet ved prosjektet at vi ikke har vært i stand til å dokumentere at Heyerdahl hadde de nødvendige tillatelser til å ta med seg materiale fra sine utgravninger til videre undersøkelser i Norge. Rett før jul fant Kon-Tiki Museet i sine arkiver en avtale mellom representanter for Páskeøya, Thor Heyerdahl og Edwin Ferdon (medlem av Heyerdahls ekspedisjon), inngått 15. februar 1956, altså da Heyerdahls 1955-56 ekspedisjon var på øya».

I e-posten fremhever Thorsby at en av

avtalepartnerne er daværende guvernør på Páskeøya Arnaldo Curti, på vegne av myndighetene på øya.

«Det følger av denne avtalen at Heyerdahl hadde de nødvendige tillatelser til å hente ut det utgravde materialet og bringe det med seg til Norge for videre vitenskapelige undersøkelser. Forskningsgruppen vil derfor starte de aDNA-undersøkelser som er omtalt i vår henvendelse (...), avslutter Thorsby.

Skjelettutvalget lar seg fortsatt ikke overbevise:

«Denne dokumentasjonen endrer ikke utvalgets anbefaling til prosjektet, som er å innhente nødvendig tillatelse fra lokalbefolkningen på Páskeøya, skriver det i sitt svar til Thorsby.

Utvalget understreker at en godkjenning fra chilenske myndigheter ikke er tilstrekkelig.

«Utvalget står derfor fast ved sin anbefaling om ikke å utføre den planlagte forskningen på materialet før nødvendig tillatelse fra lokalbefolkningen er innhentet.»

Etter dette blir det stille fra Thorsby. Hva skjer med prosjektet nå, holder Heyerdahl-forskerne fast ved vurderingen om å starte aDNA-undersøkelsene?

11. September 2019: Thorsby er på telefonen og er klar for å fortelle og

forklare.

– Det viktigste for meg i denne saken er om vi kan si at vi har de nødvendige opplysninger om skallenes proveniens og om vi mener at vi har samtykke til å gjøre disse undersøkelsene, sier han.

Thorsby forteller om avtalen fra 1956 og den avgjørende betydningen han mener den har i spørsmålet om proveniens.

I avtalen heter det at «Etter å ha konstatert generelt at materialet som er utgravd av Den norske ekspedisjonen kun er av interesse for vitenskapelig forskning, bemyndiges hr. Heyerdahl til å ta det med i den hensikt å fullføre sin forskning». Vedtaket er gjort ut fra «kjennskap til rapporten som ble fremlagt av hr. Thor Heyerdahl og med behørig konstatering av feltarbeidene som var gjennomført og tilhørende gjennomgang av det utgravde materialet».

Ifølge Thorsby ville Heyerdahl aldri fått denne avtalen om det var reist spørsmål om at materialet var fremskaffet på en uetisk måte.

– Så du tror ikke at det kan ha vært noen skjeve maktforhold inne i bildet, og at lokalbefolkningen for eksempel ikke ble hørt?

– Det kan jeg aldri tenke meg! Jeg har vært på øya tre ganger, og respekten for Heyerdahl er fortsatt svært stor.

– Hva tenker du om Jacinta Arthurs

påstander om Heyerdahls framferd?

– Jeg har ikke funnet noen holdepunkter for dette. Avtalen fra 1956 viser at hodeskallene er fremskaffet på en fullt ut etisk forsvarlig måte, hevder han.

Thorsby mener spørsmålet om proveniens er avklart.

– Skjelettutvalget stiller altfor strenge krav til dokumentasjon på dette punktet, fastslår han.

Støtte fra to museer

Når det gjelder samtykke, mener Thorsby det ligger et implisitt samtykke til forskning på materialet i avtalen fra 1956. Men DNA-forskning er ikke nevnt eksplisitt.

– Derfor spurte vi både MAPSE (museet på Páskeøya) og Kon-Tiki Museet, og begge støtter sterkt forskningen vår, påpeker han.

– Fordi vi hadde fått opplyst fra MAPSE at familierådet på Páskeøya var splittet og ikke lenger var representativt for befolkningen, rettet vi ikke en forespørsel til rådet, fortsetter han.

Familierådet har altså ikke uttalt seg om materialet i Oslo. I en e-post til Thorsby påpeker imidlertid MAPSE at familierådets holdning inntil splittelsen var at det ikke skulle forskes på menneskelige levninger fra museet på Páskeøya.

Thorsby medgir at han ikke har kontaktet andre instanser eller personer som Skjelettutvalget har foreslått.

– Jeg resonnerer som så at de vi tok blodprøver av i 1971 og 2008, knapt 100 personer, ga oss informert samtykke til å gjøre undersøkelser av blodprøvene for å finne tidlige genetiske spor etter innfødte amerikanere. Disse tillatelsene omfatter selvfølgelig ikke skallene det gjelder nå, men vi har ingen grunn til å tro at lokalbefolkningen ville motsette seg våre planlagte undersøkelser.

Thorsby legger til at en annen forskningsgruppe har publisert tilsvarende DNA-undersøkelser på et skjelettmateriale fra Kon-Tiki Museet, med tillatelse fra MAPSE og Kon-Tiki Museet, og med godkjenning av den etiske komiteen ved Universitetet i Bristol i England.

– Ett sted må man si stopp

– Da har vi kommet til det store spørsmålet: Hva er status for prosjektet nå?

– Vi har hentet ut noen små prøver fra skallene og gjort noen forberedende undersøkelser som er nødvendige før vi kan gå videre. Vi har aldersdatert skallene og sett om det er mulig å fremstille tilfredsstillende DNA fra dem, noe våre foreløpige funn tyder på. Selve DNA-analysene for å se om det er genetiske spor etter innfødte amerikanere, er ikke påbegynt, forteller Thorsby.

– Skallene er nå pakket ned og snart på vei til Páskeøya sammen med materialet fra Kon-Tiki Museet, fortsetter han.

Thorsby forteller at prøvene ble tatt i 2012 og 2017.

– Det betyr altså at dere tok prøver før Skjelettutvalget kom med sin uttalelse i desember 2018?

– Ja. Vi regnet med at vi hadde de nødvendige opplysninger om proveniens og samtykke, i hvert fall til å gjøre de helt prelimære undersøkelsene

To ganger understreket Thorsby overfor Skjelettutvalget at han ønsket en rask saksbehandling. Hvorfor hastet det sånn at han ikke engang hadde tid til å vente på uttalelsen?

– Flere andre forskningsgrupper ønsker å gjøre de samme undersøkelsene som vi ønsker å utføre. Vi syntes det ville være hyggelig å være de første til å bekrefte våre tidligere funn, og at vi i Norge kunne vise at Thor Heyerdahl ikke tok helt feil: Innfødte amerikanere var ikke først på Páskeøya, men de var der svært tidlig, sier han engasjert.

81-årige Thorsby skulle gjerne sett at punktet for hans forskerkarriere var å få fullføre dette prosjektet. Om han får ønsket oppfylt, er usikkert. Han forteller at forskergruppen er i gang med vanskelige vurderinger og ikke har kommet til en konklusjon.

– Forskningsetikk er svært viktig, men ikke svart/hvitt. Forskjellige forskere kan vurdere slike spørsmål litt forskjellig. Jeg mener vi har fulgt anbefalingene fra Skjelettutvalget så langt det går, men ett sted må man si stopp. Man må ikke bli mer katolske enn paven.

Saken fortsetter på neste side. ■

– Ting har forandret seg siden 1950-tallet

Jacinta Arthur har skrevet doktoravhandling om repatriering og gjenbe-graving på Páskeøya. I avhandlingen tar hun også for seg Thor Heyerdahls ekspedisjon. Hun forteller at det er en viss kollektiv motstand mot forskning på menneskelige levninger blant urbefolkningen på øya.

– Denne motstanden har utgangspunkt både i etiske spørsmål og i betydningen menneskelige levninger har for etterkommerne. Forfedrene anses som hellige, så de fleste vil ikke at de skal bli ødelagt, forteller Arthur.

Når Forskningsetikk forteller henne om Erik Thorsbys forskningsprosjekt, er hennes første respons:

– Det overrasker meg at en forsker bruker kontrakten fra 1956 som argument. Ting har forandret seg mye når det gjelder forskningsetikk og urbefolkningsrettigheter. Nå har de innfødte på Páskeøya noe de skulle ha sagt om disse spørsmålene, særlig når det kommer til menneskelige levninger, påpeker hun.

Arthur mener Thorsby og andre som skal forske på lignende materiale, i det minste burde få informert samtykke fra berørte grupper.

– Deretter bør forskerne forhandle om passende metodologi og også oppfylle disse kravene, fastslår hun.

Ifølge Arthur er det nylig opprettet et nytt familieråd (Honui) som representerer alle de 36 opprinnelige familiene på øya. Hun anbefaler forskere å sende en søknad til dette rådet. For å sikre at forskningen følger chilensk lov, trengs det også tillatelse fra den rådgivende komiteen til National Monuments Council.

Skjelettutvalget: Setter **forskningen** i et rart lys

– Vi mener at forskningsgruppen ikke har gjort nok for å komme i dialog med og få godkjenning fra representanter for urbefolkningen, sier Nils Anfinset som er leder for Skjelettutvalget.

Tekst og foto: Elin Fugelsnes

Anfinset er enig i at kontrakten fra 1956 som Thorsby legger stor vekt på, er relevant. Den er likevel ikke tilstrekkelig til å belyse spørsmålene utvalget har stilt ved prosjektet, fastslår han.

– Kontrakten belyser til en viss grad spørsmålet om proveniens. Samtidig hadde man nok andre hensikter da man brakte levninger til Norge i 1956, enn de mulighetene som har åpenbart seg de siste 10-15 årene med tanke på genetik.

Dette er utfordringer Thorsby og samarbeidspartnerne bør reflektere over, mener han.

– Et viktig poeng for oss har også vært at forskerne må kontakte lokalbefolkningen. Det er ikke gjort, etter gjentatte bemerkninger fra vår side.

Uønskede konsekvenser

Anfinset forklarer at forskning på urbefolkningsmateriale er komplisert. Ulike urbefolkningsgrupper har ulike oppfatninger av hvilken betydning et skjelettmateriale har og hvordan det bør håndteres. Også innad i en gruppe kan det være ulike interesser, og derfor er det viktig å snakke med flere ulike personer og instanser.

– Det handler om retten til å si nei, eller ja, i forbindelse med forskningsprosjekter. Forskning på denne typen materiale kan ha svært uønskede konsekvenser som man kanskje ikke tenker over i forbindelse med prøvetaking og publisering av slike data. Det kan rukke ved den kulturelle oppfatningen knyttet til historie, etnisitet, migrasjon og myter som skaper samhörigheten i en gruppe.

Sårbar urbefolkning

Anfinset forklarer at Skjelettutvalget er et rådgivende organ og at det er opp til forskerne å vurdere om de vil ta rådene til etterretning.

– Jeg synes likevel det er litt overraskende at Thorsby og kollegene ikke tar større høyde for det som Skjelettutvalget gjentatte ganger har uttrykt. Det setter forskningen i et litt rart lys.

– *Hva er din reaksjon på at Thorsby oppfatter Skjelettutvalget som for strengt?*

– Vår rolle er på ingen måte å hemme forskningen, men å fremme forskningsetikken. I denne saken handler det om å ta hensyn til urbefolkning i en sårbar situasjon, konkluderer Anfinset. ■

Kon-Tiki Museet har **pengene** klare

Hvis Erik Thorsby kommer med tillatelse fra museet på Páskeøya, er det godt nok for Kon-Tiki Museet. Da får han de 200.000 kronene styret har bevilget, på kontoen.

Tekst: Elin Fugelsnes

I henvendelsen fra Thorsby til Skjelettutvalget i oktober 2018 fulgte det med et anbefalingsbrev fra Kon-Tiki Museet:

«Kon-Tiki Museet anbefaler at prøver fra materialet benyttes til DNA-undersøkelser for å anslå om den polynesiske befolkningen på øya hadde kontakt med bef. på det Sør Amerikanske kontinentet».

13. desember samme år bevilget styret ved Kon-Tiki Museet 200.000 kroner til prosjektet. Pengene skal utbetales når Thorsby oversender de «nødvendige tillatelsene til å foreta DNA-analysene av hodeskallene».

Styreleder ved Kon-Tiki Museet, Ingjerd Hoëm, sier at de er interessert

i Skjelettutvalgets meninger. Museet anser det likevel som forskernes ansvar å vurdere hva som er forskningsetisk akseptabelt, og hvilke tillatelser som er nødvendig.

– Et vanskelig spørsmål

– Vi er opptatt av at man skal ha samtykke fra dem det gjelder. Når det er snakk om skjelettmateriale fra ikke navngitte personer, er dette et vanskelig spørsmål, sier Hoëm.

Får Thorsby en skriftlig tillatelse fra det arkeologiske museet på Páskeøya, MAPSE, er det imidlertid tilstrekkelig, ifølge styrelederen.

– Styret er av den oppfatning at MAPSE er øverste legitime myndighet for tiden. Hvis de støtter et forskningsprosjekt, er det godt nok for oss, sier Hoëm.

Hun mener i likhet med Thorsby at det ikke er grunn til å stille spørsmål ved etikken i Heyerdahls innsamling ut fra datidens standard.

Hoëm understreker samtidig at museet er opptatt av å levere tilbake materialet, som ifølge kontrakten var et lån.

– Repatrieringen, også av de deler av de Schreinerske samlinger som kommer fra Páskeøya, pågår uavhengig av eventuelle forskningsplaner og har vår høyeste prioritet. ■

Personlig og praktisk om **kvalitativ** metode

Den erfarne samfunnsforskeren May-Len Skilbrei leverer en klok bok som tilbyr studenter i startgropa både noe nytt og nyttig.

Tekst: Mats Lillehagen

Utgangspunktet for «Kvalitative Metoder: Planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon» er at den rikholdige innføringslitteraturen i kvalitative metoder skjemmes av et manglende fokus på praktisk kunnskap. Skilbrei forsøker å bøte på disse defektene.

Bokas overordnede struktur er klar og tydelig. I en innledende del gis en kort innføring i kunnskapsteori og teoribruk. Boka tar så for seg planlegging, gjennomføring, fortolkning og skriveprosessen. Under hver av disse fasene drøftes henholdsvis observasjonsstudier, intervju-studier og tekstanalyse. Skilbrei benytter seg gjennomgående av gode eksempler fra sin egen erfaring som forsker på utdanning og prostitusjon.

En rød etisk tråd

Selv om den overordnede strukturen på boka ikke representerer noe radikalt nytt i sjangeren, gjør Skilbrei noen grep som bidrar til at den skiller seg positivt ut. For det første har hun valgt å fokusere på betydningen av skriving gjennom hele forskningsprosessen. Hun understreker at skrivingen spiller en viktig rolle for å forstå hva man har observert, for å sortere egne tanker og for å jobbe seg frem til klarhet.

Etiske problemstillinger går dessuten som en rød tråd gjennom hele boka og drøftes detaljert for hvert steg i forskningsprosessen. Både det formelle lovverket og mer dagligdags moralske dilemmaer gis plass her. Et godt eksempel på det siste er den plassen Skilbrei bruker på å diskutere hvordan man bør forholde seg til sine intervjuobjekter på en

respektfull måte, for eksempel når man avslutter intervjuer eller deler sine egne tolkninger.

Graver fram taus kunnskap

Det kanskje mest slående ved boka er Skilbreis vilje til å grave i sin egen hjerne etter taus kunnskap. For at dette skal være mulig må man sette seg i nybegynners sted, og formulere de viktige spørsmålene som de selv ennå ikke tenker på å stille. Skilbrei bruker for eksempel mye tid på å drøfte hva som gjør en kilde vitenskapelig. I den sammenheng forklarer hun tidsskriftssystemet på en grundig måte som ikke tar noe for gitt. Hun bruker også forfriskende mye plass på detaljer som hvilket opptakststyr som er best å bruke i intervjuer.

Skilbrei formidler disse tipsene med en overraskende personlig og ydmyk tone. Hun er for eksempel åpen om at hun selv lenge slet med å skrive klart, og at hun har opplevd mange sider av forskerlivet som krevende. Hun formidler også klokt om betydningen av personlig engasjement i forskningstema. Jeg tror det ligger mye verdifullt her, spesielt for studenter, som ofte er usikre på hvor egnede de faktisk er til å forske.

Noen svakheter

Allikevel må det også nevnes at boka har noen svakheter. Selv om den for det meste er godt skrevet, blir avsnittene ofte litt lange og innviklede. Ett mer overordnet problem er at det praktiske fokuset fører til at epistemologi og teori blir behandlet på en noe overfladisk og mangelfull måte. Skilbrei lykkes da heller ikke med å løse

en av de store utfordringene for mange studenter, nemlig å koble abstrakte teorier med konkrete funn. En utvidet versjon av boka der også disse aspektene ble gitt mer plass, kunne gjort boka mer uunnværlig på pensumlistene. ■

Tittel:
Kvalitativ metode. Planlegging,
gjennomføring og etisk refleksjon

Forfatter: May-Len Skilbrei

Utgiver: Fagbokforlaget, Bergen

Årstall: 2019

Antall sider: 237

ISBN: 9788245022841

Fratatt barna etter tester som ikke holdt mål

Prøver av hårstrå fra «Angela» viste langvarig alkoholmisbruk. Dermed ble hun fratatt omsorgsretten for begge døtrene. Gjennom flere tiår led mange familier i Canada samme skjebne.

Tekst: Lars Kluge

«Angela» hadde problemer. Det ble stilt spørsmål ved hennes mentale helse og evnen til å fylle foreldrerollen. Dessuten hadde hun og de to døtrene på 9 og 13 år en ustabil bosituasjon. Men det var da det ble slått fast at hun led av et omfattende og kontinuerlig alkoholmisbruk, at alt gikk tapt for «Angela». I 2009 tok myndighetene i Ontario de to døtrene fra henne.

– Det tok nesten livet av meg. Jeg hadde sverget at jeg alltid ville være der for barna mine, og nå var det ingenting jeg kunne gjøre for dem, sa «Angela» til avisen The Star i Toronto. «Angela» er ikke hennes virkelige navn. Hun er anonymisert for å beskytte døtrene anonymitet.

Hårstrå, som vokser omtrent en centimeter i måneden, hevdet laboratoriet til og med at det kunne påvise over hvilke perioder misbruket hadde pågått.

Hårtestene var et bevis ingen rettsinstans kunne overse. Ikke minst fordi det var et av Canadas mest velrenomerte barnesykehus som sto bak.

Og Angela var ikke alene. Over flere tiår hadde minst 25.000 mennesker over hele Canada fått undersøkt hårstråene sine av dr. Gideon Korens laboratorium på leting etter spor av alkohol eller narkotikabruk. Testene hadde vært brukt i minst åtte straffesaker og flere tusen barnevernssaker. Ifølge The Star er det dokumentert at testene har vært med på å avgjøre at barn skal tas fra sine foreldre i minst 50 saker.

Tok opp kampen

Familiene som ble utsatt for testene, var ofte allerede marginaliserte. De færreste hadde ressurser til å ta opp kampen. Men Angela ga seg ikke. I 2012 la hun frem nye

testresultater. Et ankelbånd hun bar i tre måneder, ga ingen utslag på alkohol i blodet, mens en hårtest fra samme periode tvert imot viste at hun hadde drukket. Motherisk-laboratoriet innrømmet at hårtestene kunne bli påvirket av for eksempel hårmidler som inneholder etanol.

Da Angela fikk døtrene sine tilbake, var de 13 og 17 år gamle. Den eldste hadde blitt gravid mens hun var under beskyttelse av barnevernet, og den yngste var så redd for å miste moren sin igjen at hun nødig slapp henne av syne.

Men det var først i 2014 at ballen som skulle felle dr. Gideon Koren og stenge laboratoriet hans, begynte å rulle. En sak som hadde rystet hele Canada fem år tidligere, var anket inn for appelldomstolen i Ontario.

I 2009 ble Tamara Broomfield dømt til syv års fengsel for å ha gitt sin mindreårige sønn kokain en rekke ganger. Dommen hvilte tungt på hårtestene fra Korens laboratorium, og i tabloidavisene fikk

Hospital for Sick Children (også kalt Sick Kids) i Canada avsluttet i 2015 virksomheten ved Motherisk Drug Testing Lab etter avsløringer om hårtester utført ved laboratoriet. Foto: Wikimedia Commons

Tamara Broomfield stempelet «Cocain-Mom». Men i appelldomstolen dro et ekspertvitne resultatene fra hårtestene i tvil, og Tamara Broomfield ble løslatt etter å ha sonet halve straffen.

Fikk ikke samme resultat

Nå var det flere som begynte å stille spørsmål ved Motherisk-laboratoriets hårtester. The Star undersøkte 42 barnevernssaker der hårtester var brukt, og fant at laboratoriet hadde kommet til positivt resultat for alkohol eller narkotika i hele 93 prosent av sakene.

Enkelte foreldre som var beskyldt for narkotikabruk basert på hårtestene, begynte nå å sende hårprøver til andre laboratorier, blant annet i USA. De kunne presentere resultater i retten som viste et annet resultat enn det Korens laboratorium hadde kommet til.

Etter et omfattende journalistisk graveprosjekt konkluderer The Star med at en stor løgn skjuler seg bak Korens

framstilling av hårtestene, helt fra en artikkel i et anerkjent tidsskrift i 2000. Der hevder Koren og kollegene at de har brukt analysemetoden som var regnet som gullstandard innen rettsmedisin, til å bekrefte at positive resultater fra hårtester var riktige. Dette stemmer ikke, ifølge The Star.

Det viste seg også at hverken Koren eller noen av hans medarbeidere var kvalifisert for det rettsmedisinske arbeidet de faktisk utførte, når deres funn ble brukt som bevis i straffesaker og barnevernssaker.

The Star fant i tillegg det som så ut til å være problemer ved mer enn 400 artikler fra den svært produktive Koren.

Kroken på døra

Parallelt med avisens avsløringer startet myndighetene i Ontario en granskning ledet av den pensjonerte dommeren Susan Lang. Hun leverte en drepande rapport i 2015 som konkluderte med at Motherisk ikke var i nærheten av internasjonalt godkjente standarder for rettsmedisin. Hårtestene ble betegnet som irrelevante og usikre når det gjaldt bruk i barnevernssaker.

” Jeg sverget at jeg alltid ville være der for barna mine, og nå var det ingenting jeg kunne gjøre for dem.

«Angela»

Gideon Koren avviser alle anklagene som avisen The Star har rettet mot ham. Foto: Lucas Oleniuk / Contributor

Lang betegnet i et intervju bruken av hårtester i barnevernssaker som en tragedie. Hun poengterte at den verste straffen barnevernet kan påføre foreldre, er å ta fra dem et barn. Da må testene vedtaket er basert på, være riktige. Siden praksisen har gått over flere tiår, er det i mange saker altfor sent å forsøke å gjensjette foreldre og barn — mange av barna er for lengst voksne.

The Hospital for Sick Children reagerte med å stenge The Motherisk Drug Testing Lab og annonserte en gjennomgang av alt Koren hadde publisert. Koren gikk av med pensjon og arbeider nå i sitt tidligere hjemland Israel. I februar i år aksepterte Koren å frasi seg legelisen sin for Ontario.

Avviser alle anklager

Fram til 2010 var det ifølge The Star svært sjelden at Motherisk bekreftet sine funn ved bruk av gullstandarden. Til Forskningsetikk forklarer Koren at de sendte prøven videre til et laboratorium i USA dersom personen som ble testet, benektet narkotikabruk.

– Av de 221 testene der vi hadde gjort positivt funn, var det ingen eksempler på at laboratoriet i USA kom til motsatt resultat, skriver Koren i en e-post til Forskningsetikk.

I 2010 byttet Koren laboratoriet metode til en som ble regnet som gullstandard for hårtester.

The Star hevder også at det er proble-

mer med mer enn 400 av Korens artikler, og Hospital for Sick Children har erklært at det vil gjennomgå alt hans publiserte arbeid. Sykehuset vil undersøke om fagfellekvurderingen var gjort av forskere med relevant bakgrunn, om det manglet klargjøring av økonomiske interesser knyttet til forskningen, og om det i enkelte tilfeller var feil fremstilling av metodene for å finne spor av narkotika i hår.

– Hva er din kommentar til disse beskyldningene?

– De er fullstendig grunnløse. Slik jeg har oppfattet det, er artiklene (i The Star, red.anm.) skrevet av personer uten medisinsk fagkunnskap, skriver Koren.

Han påpeker at 240 av de 400 artiklene The Star omtaler, er det han kaller månedlige «reviews» om medisiner av gravide på bestilling fra The Canadian Family Journal. Koren mener de var fagfellekvurderte fordi redaktøren av magasinet gikk gjennom artiklene og noen ganger sendte dem tilbake for endringer.

At dette kan kalles fagfellekvurdering, betegnes som «tull» av forskere Forskningsetikk har vært i kontakt med.

Koren hevder også at manglende opplysninger om finansiell støtte knytter seg til én artikkel i 1990.

– La meg sette det inn i en større sammenheng, skriver nå 72 år gamle Gideon Koren i e-posten til

Forskningsetikk: Jeg har publisert 1850 fagfellekvurderte artikler som er blitt sitert mer enn 63.000 ganger, og over 150 av mine artikler er sitert mer enn 100 ganger.

Sick Children gransker Koren

I motsetning til Koren selv setter hans tidligere arbeidsgiver The Hospital for Sick Children pris på avsløringene. På sin hjemmeside gir sykehuset anerkjennelse til The Star-reporterne Rachel Mendelson og Michele Henry.

Som reaksjon på dommeren Susan Langs konklusjon om at hårtestene var irrelevante og usikre når det gjaldt bruk i barnevernssaker, påpeker sykehuset at Motherisk-laboratoriet nå er stengt. Derfor er det ikke noen fare for at laboratoriets tester vil bli brukt på denne måten i fremtiden, ifølge sykehuset.

The Hospital for Sick Children har støtt på store problemer når de nå ettergår Korens forskning fordi en del av råmateriale er slettet i strid med sykehusets bestemmelser. Men på sykehusets hjemmeside understrekes det at gjennomgangen av Korens forskning fortsetter.

Et advokatfirma i Toronto har forsøkt å reise et gruppesøksmål mot The Hospital for Sick Children. Det vil si at én saksøker representerer alle som er rammet av Motherisk-laboratoriets uholdbare tester. Dette avslø apelldomstolen i Ontario i mars i år.

Dermed må ofrene gå videre med individuelle søksmål, og flere saksøker nå det lokale barnevernet. Apelldomstolen har fem saker til behandling der barn er tatt fra foreldrene etter Korens hårtester. Håpet er at disse søksmålene skal brøyte vei for de mange sakene som vil komme. ■

Trygghet, respekt og rom for kritikk

Ronald Mayora Synnes måtte ta hensyn til både forskningsetiske og religiøse normer i sitt møte med religiøs minoritetsungdom.

Tekst: Hannah S. Monsrud Foto: Universitetet i Agder

I avhandlingen sin har Synnes intervjuet unge muslimer og kristne med minoritetsbakgrunn i Oslo for å finne ut hvordan de forholder seg til sin religion og kultur. Hvordan forhandler de to gruppene grensene for religion, kjønn og etnisitet gjennom sin deltakelse i migrantmenigheter?

I tillegg til de forskningsetiske hensynene han måtte ta når han skulle forske på etnisk minoritetsungdom, måtte Synnes passe på at han ivaretok religiøse normer under feltarbeidet.

Hvilke forskningsetiske utfordringer møtte du underveis?

Å forske på religiøs minoritetsungdom har sine utfordringer, for eksempel med tanke på hvordan man fremstiller dem. Særlig muslimer møter stigma. Jeg måtte gi en ærlig fremstilling av funnene samtidig som jeg ivaretok den situasjonen deltagerne befinner seg i. Anonymisering var også veldig viktig siden mange av temaene vi snakket om, var kontroversielle, for eksempel skepsis ovenfor foreldre og hvordan det er å ha kjæreste.

Det var også viktig for meg at de religiøse lederne ikke fikk bestemme hvem jeg skulle intervju. I tillegg til å kontakte lederne i ungdomsmenigheter, som satte meg i kontakt med intervjuobjekter, deltok jeg på arrangementer og tok kontakt med folk selv.

I begynnelsen gjennomførte jeg flere av intervjuene i menighetene, men det var ikke ideelt fordi noen ikke følte seg komfortable og fordi det kunne dukke opp andre. Det er vanskelig å være kritisk til de religiøse lederne når man er i det lokalet. Jeg måtte gjøre en del vurderinger underveis og

stoppet intervjuene når utryggheter oppstod. Etter hvert valgte jeg å møte noen utenfor menigheten, og det gjorde det lettere å få til gode samtaler i mange tilfeller.

I tillegg gjør min egen bakgrunn som minoritet med mørk hud at jeg kan skli godt inn i noen av gruppene. De kan identifisere seg veldig med meg og åpnet seg nok mer på grunn av bakgrunnen min. De beste samtalenes skjedde etter at jeg fikk presentert meg godt. Samtidig har jeg en forskerposisjon, og det var viktig for meg å finne en balanse mellom nærhet og avstand.

Måtte du ta noen spesielle hensyn for å ivareta religiøse normer, og hvordan gikk du frem?

Jeg innså at jeg måtte ta noen spesielle hensyn når jeg skulle intervju noen kvinnelige informanter. Jeg ønsket å stille noen kontroversielle spørsmål, men i enkelte muslimske miljøer er det ikke akseptabelt at kvinner er alene med en mann som er utenfor familien.

Fra tidligere erfaring vet jeg at noen jenter ikke vil gå inn i sensitive temaer med meg, og jeg ønsket at det skulle være komfortabelt for dem. Derfor hadde jeg en kvinnelig forskningsassistent som gjennomførte noen av intervjuene med kvinner.

Hva skal du gjøre nå?

Når man snakker om minoritetsbefolkninger, er det en tendens til å usynliggjøre majoritetens rolle. Nå skal jeg forske på dette spørsmålet i to prosjekter og se på hvithet som grenser for «etnisk norskhet» og religiøs selvrepresentasjon i sosiale medier. ■

Ronald Mayora Synnes

Ronald Mayora Synnes disputerte juni 2019 med avhandlingen «Ungdom i migrantmenigheter» ved Universitetet i Agder.

I avhandlingen ser han på hvordan religiøs minoritetsungdom forholder seg til kultur og kjønn, og viser hvordan de går frem for å utfordre etablerte religiøse normer fra innsiden av menigheten.

Synnes jobber nå som førsteamanuensis på NLA Mediehøgskolen.

Facebook får **ikke** til å **dele data**

I 2018 avtalte Facebook å utlevere data til en gruppe forskere som skulle undersøke hvordan sosiale medier påvirker demokratiske prosesser. Forskerne ventet fremdeles på store deler av datamaterialet og har fått beskjed om at enkelte datasett ikke vil bli utlevert i det hele tatt. Det har vist seg å være vanskeligere enn antatt å ivareta personvern og sikkerhetshensyn, sier Facebook. Finansiererne av forskningsprosjektet har gitt Facebook frist 30. september med å utlevere dataene, ellers vil de avslutte støtten.

Kilde: BuzzFeed News

Foto: Pixabay

Dyredebatt i USA

US Environmental Protection Agency (EPA) har planer om å redusere kraftig bruken av dyr i forskning som tester giftighetsnivået i kjemiske substanser. Mens initiativet applauderes av dyrevernere, er flere forskere bekymret for at det vil skape hindringer. Uten mulighet til å gjennomføre testing på dyr må forskere ty til datamodeller, men det kan være vanskelig å vite hvor nøyaktige disse er. For at et kjemikalie skal kunne reguleres, må man først vise at det kan ha uheldige effekter på levende organismer. Det blir også vanskelig med den planlagte innstramningen.

Kilde: Nature

Fagfeller foreslo **byttehandel**

Før en vitenskapelig artikkel publiseres, vurderes den av fagfeller, det vil si forskere som er eksperter på den aktuelle tematikken. Nå mistenker tidsskriftforlaget Elsevier at hundrevis av fagfeller kan ha manipulert fagfellevurderingsprosessen. Fagfellene skal ha foreslått en byttehandel overfor forfatterne: Positiv vurdering av den aktuelle artikkelen mot sitering av fagfellenes egne artikler. Siteringer har blitt stadig viktigere i kampen om forskningsmidler og prestisje. Praksisen ble avdekket i en gjennomgang av fagfellevurderingene til nesten 55,000 akademikere.

Kilde: Nature

Foto: Pixabay

Foto: Benjamin A. Ward/OsloMet

Etikk i **gråsonen** mellom **forskning** og journalistikk

NRK-programmet Folkeopplysningen har mottatt mye kritikk etter at det ble gjort kjent at de i et halvt år har jobbet med å manipulere elevene ved Lillestrøm videregående skole. Målet var å få dem til å stemme Senterpartiet i skolevalget. Curt Rice (bildet), rektor ved OsloMet, mener Folkeopplysningen opererer i grenselandet mellom journalistikk og forskning. Til Morgenbladet sier han at journalister mangler bevissthet om denne gråsonen og ikke går gjennom de samme etiske vurderingene som forskere gjør når de skal gjennomføre lignende eksperimenter. Rice etterlyser tettere samarbeid mellom journalister og forskere.

Kilde: Morgenbladet

Forskere har **lav tillit** til forskere

En undersøkelse blant mer enn 3000 akademikere viser at de fleste av dem er skeptiske til forskningen de leser. De ble spurt om hvor stor del av forskningen de hadde kommet over i løpet av den siste uken, som de anså som troverdig. 37 prosent av deltakerne svarte at de hadde tillitt til omtrent halvparten eller mindre av den. Kun 14 prosent svarte at de stolte på all forskningen.

Kilde: Times Higher Education

Brukte **organer** fra henrettede **fanger**

Femten artikler har blitt trukket tilbake fra tidsskrifter på grunn av mistanke om at forskerne kan ha brukt organer fra henrettede fanger. Artiklene ble publisert av kinesiske forskere mellom 2008 og 2014 – før praksisen ble forbudt. Mer enn 400 artikler kan være basert på bruk av organer fra kinesiske henrettede fanger, anslår en studie.

Kilde: Retraction Watch

Kina til kamp mot **uredelighet**

Kinesiske myndigheter har utarbeidet nye standarder hvor de definerer og forklarer forskningsetiske begreper som plagiat, fabrikkering og falsifisering. Initiativet kommer som følge av flere uredelighetstilfeller blant kinesiske forskere de siste årene.

Kina har tidligere gjennomført en rekke andre tiltak for å styrke tilliten til forskningen. Myndighetene har blant annet innført straffetiltak mot forskere som blir tatt i uredelighet, og tatt initiativ til å etablere en nasjonal komité for forskningsetikk. Detaljer rundt etableringen av komiteen er foreløpig ikke kjent.

Kilde: Chemical & Engineering News

Dilemma for geologen

– angsten for å ropa «ulv, ulv»

Mekanismane for store skred, jordskjelv og vulkanutbrot er så komplekse at det er umogeleg å varsle nøyaktig når dei vert utløyste. Likevel må geologane, basert på modellar, prognosar og innsamla data, varsle innbyggjarane om det som kan koma.

Nils Brückner,
stipendiat, Institutt for miljø- og naturvitenskap, Høgskulen på Vestlandet, Sogndal og UiT Norges arktiske universitet, Tromsø

Stein Bondevik,
Institutt for miljø- og naturvitenskap, Høgskulen på Vestlandet, Sogndal

Dei italienske jordskjelvforskarane tok feil, og 300 menneske omkom i byen L'Aquila i 2009. Hadde dei varsla at byen måtte evakuerast, hadde mange vorte redda. I dagane før var det mange mindre jordskjelv i området. Forskarane tolka denne svermen av småe jordskjelv som at spenninga som hadde bygt seg opp i jorda, vart frigjort, og at det var liten risiko for eit stort jordskjelv.

I røynda var dei småe skjelva ein indikasjon på at det bygde seg opp spenningar. Det store skjelvet kom. Forskarane tok feil, sjølv om dei støtta seg på den rådande kunnskapen. Det vart krise, og geologane som ikkje varsla om det store skjelvet, vart dømde til fengselsstraff for å ha gitt ukorrekt, ufullstendig og motseiande informasjon.

Geologar verda over var i sjokk. Heldigvis vart dei tiltalte frikjende i ankesaka i 2014.

Vellykka «føre var» i Romsdalen
Geologane som har overvaka Mannen i Romsdalen har òg teke feil. Den 28.

Geologane som ikkje varsla om det store skjelvet, vart dømde til fengselsstraff.

oktober i 2014 var dei heilt sikre på at fjellet Veslemannen kom. Vurderingane var basert på gjeldande teoriar for korleis akselerasjonen er, rett før eit fjell kollapsar. I skrivande stund har det ustabile fjellet kome ned, og folka under fjellet kan endeleg flytta heimatt, etter å ha

evakuert 16 gonger sidan første gongen i 2014. Med stort hell har geologane brukt føre var-prinsippet og varsla kvar gong dei meinte det var stor fare for skred.

Føre var-prinsippet handlar om at manglande kunnskap og usikkerheit ikkje skal brukast som grunnlag for å unnlata å gjera tiltak, men at tvilen skal koma miljøet og naturen til gode. Det ideelle i naturvitenskapen, som i fysikk og kjemi, er at lover og samanhengar vert utleia, eller deduserte, frå nøyaktige observasjonar og repeterte

eksperiment. Prosessane som fører til geofare, er svært komplekse, det er uråd å gjennomføra realistiske eksperiment, og kunnskapen er ofte deskriptiv. Dei geologiske vurderingane om ein føreståande fare er mykje basert på erfaring, altså induksjon, og vil

Jordskredet som feide ein bil på Jølstravatnet etter det uvanlege regnværet den 30. juli, vart ikkje varsla, vegen vart ikkje stengd og ein mann er sakna. Foto: Nils Brückner

vera usikre. Difor må føre var-prinsippet brukast som eit prinsipp i varsling av naturfare.

Retningslinjene bør endrast

Føre var-prinsippet er formulert i «Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi», men slik det er formulert i dag, gjeld ikkje dette prinsippet for kunnskap om naturfare. Dette må endrast. Forslaget vårt er at naturfare vert teke med i forklaringa om «føre var-prinsippet», punkt 9 i rettleiaren, på denne måten (endringar i utheva skrift):

«Der det foreligger plausibel, men usikker kunnskap om at en teknologisk anvendelse, en naturfare, eller en utvikling av et forskningsfelt kan føre til etisk

uakseptable konsekvenser for helse, samfunn eller miljø, skal forskerne innenfor det aktuelle forskningsfeltet bestrebe seg på å bidra med kunnskap som er relevant for å følge føre var-prinsippet.» Og vidare: «Når menneskelige aktiviteter eller naturfare kan føre til moralsk uakseptabel skade som er vitenskapelig rimelig, men usikker, skal man foreta handlinger for å unngå eller minske slik skade.»

Å leva med angsten for «ulv, ulv»

Å inkludera naturfare i føre var-prinsippet i dei forskningsetiske retningslinjene er viktig. Den teknologiske utviklinga av sensorar og måleinstrument, og ikkje minst ny kunnskap om komplekse naturfenomen, gjer at føreståande

naturfarar vert oppdaga og kan varslast. Då må føre var-prinsippet brukast. Utfordringa vert å ikkje ropa «ulv, ulv» – men å varsle ein gong for mykje er alltid betre enn ein gong for lite.

Klimaendringar og menneskeleg byggeaktivitet vil også påverka og auka omfanget og frekvensen av naturfarar i framtida. Eit døme på dette er det uvanlege regnværet som utløyste mange jordskred på begge sider av Jølstravatnet i sommar. Ein av prognosane til meteorologane synte store nedbørmengder ved Jølster, men dei stolte ikkje nok på denne prognosen til å varsle. Det kan ha vore ei klok avgjerd fagleg sett, men eit jordskred feide ein bil i Jølstravatnet og ein mann er framleis sakna. ■

Hold deg oppdatert om forskningsetiske spørsmål: **Abonnement på Forskningsetikk er gratis!**

Bestill papir og/eller digital utgave av bladet på etikkom.no/abonner eller send epost til ab@etikkom.no.

- ▶ Forskningsetikk kommer ut fire ganger i året.
- ▶ Det er mulig å abonnere til hele institusjonen din – oppgi i epost hvor mange utgaver du vil ha tilsendt.
- ▶ Skal du flytte? Husk å melde adresseendring.